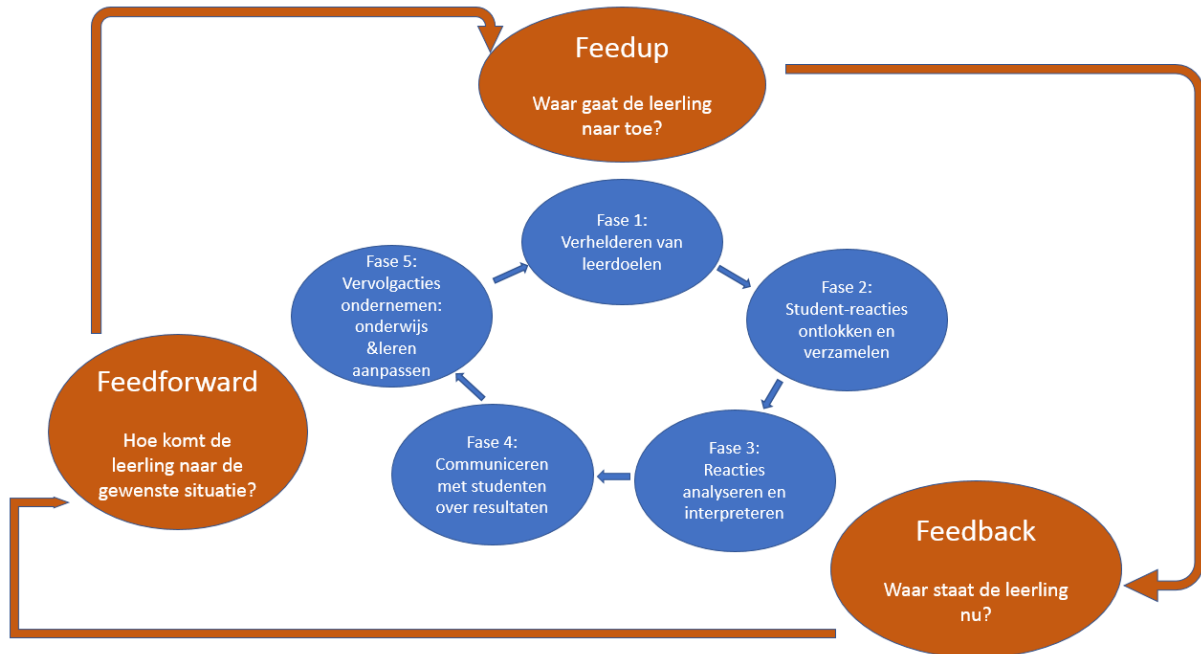

Feodale stelsel

Formatief handelen, een voorbeeld

De formatieve cyclus.

De doelen van formatief handelen¹ zijn, denk ik, simpel. Je wilt:

- kunnen zien in hoeverre de leerlingen de leerdoelen al beheersen;
- leerlingen, door middel van het geven van feedback (of via self-assessment of peer-assessment) helpen om de kloof tussen reeds bereikte doelen en nog te behalen doelen te dichten;
- leerlingen ertoe aanzetten zoveel mogelijk eigenaar te worden van hun leren.

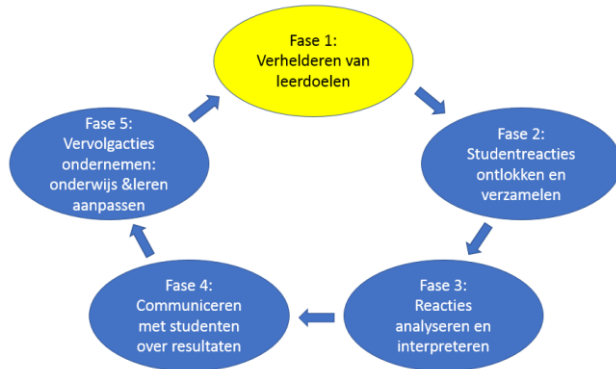
In dit artikel worden, in de drie onderdelen van de formatieve cyclus², de mogelijkheden verkend om formatief te werken aan het onderwerp 'het feodale stelsel'.

¹ Zie voor meer informatie over formatief handelen bijvoorbeeld:

<https://www.slo.nl/publicaties/@16807/formatief-evalueren-voortgezet-onderwijs/> of <http://histoforum.net/2019/formatiefhandelen.html> of <http://histoforum.net/2019/fe.html> of <http://histoforum.net/2019/Formatief%20handelen%20en%20het%20ontwerpen%20van%20lesmateriaal.pdf> of <http://histoforum.net/2019/formatieve-evaluatie-werken-aan-groei.pdf>

² Judith Gullikers en Liesbeth Baartman hebben deze cyclus opgedeeld in vijf fases <https://husite.nl/toetsing-nieuw/toetscyclus/communiceren-en-registreren/formatieve-toetscyclus/>

Feedup (waar gaat de leerling naar toe?)

Fase 1 Verhelderen van leerdoelen

Om formatief te kunnen werken is het noodzakelijk goed zicht te hebben om wat je met je les of lessen wilt bereiken en om de leerdoelen te delen met je leerlingen. Zij moeten immers weten zij op het eind van de les/lessen - in termen van kennis en vaardigheden - moeten laten zien.

De vorm waarin zij dit moeten laten zien is van invloed op de activiteiten van docent en leerling, maar uiteraard ook op het formuleren van de leerdoelen en succescriteria.³ Zij moeten aansluiten bij wat er uiteindelijk van de leerlingen verwacht wordt.

Voorbeeld van leerdoel en succescriteria bij het onderwerp feodaliteit

Leerdoel

- Je kunt betekenis geven aan het begrip feodaliteit/feodale stelsel/leenstelsel.

Succescriteria

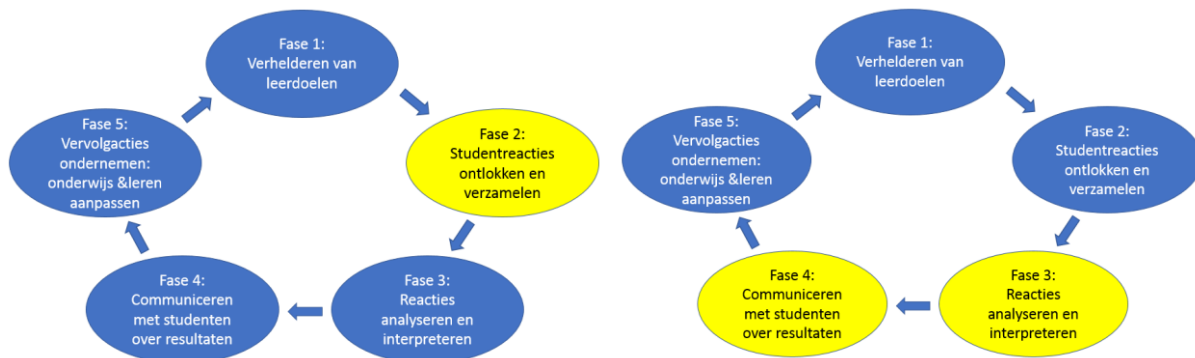
Je kunt:

- uitleggen dat het feodale stelsel zorgde voor verbrokkeling van grond en gezag;
- uitleggen wat het feodale stelsel inhoudt/meerkeuzevragen beantwoorden over wat het feodale stelsel inhoudt;
- uitleggen hoe het feodale stelsel is ontstaan/meerkeuzevragen beantwoorden over het ontstaan van het feodale stelsel/in bronnen onderkennen waarom het feodale stelsel is ontstaan;
- uitleggen waardoor het feodale stelsel op den duur de centrale macht (van Koningen) verzwakte/ meerkeuzevragen beantwoorden over het verloop van het feodale stelsel/meerkeuzevragen beantwoorden over nadelen van het feodale stelsel;

³ <http://histoforum.net/2020/Leerdoelen.pdf>

- In bronnen aspecten van het feodale stelsel herkennen.

Feedback (waar staat de leerling nu?)

Fase 2, 3 en 4

Meestal zal de docent een les of lessenserie over het feodale stelsel beginnen met uit te leggen wat er onder moet worden verstaan. Een uitleg die hij kan larderen met illustraties, voorbeelden en/of anecdotes (gebruik bijvoorbeeld deze [PowerPointPresentatie](#)). Daarna gaan de leerlingen meestal aan de slag met opdrachten in het werkboek. Je kunt er natuurlijk ook voor kiezen om de leerlingen zodanige opdrachten te geven dat zij de leerstof zelfstandig - individueel of in groepjes - moeten verwerken. In bijlage 1 wordt een opdracht beschreven waarin leerlingen zelf, in groepjes van drie, op basis van een negental bronnen onderzoeken wat het begrip feodale stelsel inhoudt. Zij zullen niet op alle vragen een antwoord vinden, maar biedt de mogelijkheid om in een klassengesprek daarover met elkaar in gesprek te gaan.

Collega Peter de Jong heeft een schema gemaakt dat leerlingen kunnen invullen en dat u [hier](#) met de [antwoorden](#) kunt downloaden. Collega Hanneke Janssen maakte de werkvorm *(H)eerlijk zullen we alles delen*, dat u [hier](#) kunt downloaden. Beide werkvormen kun je zowel inzetten om leerlingen te leren wat het feodale stelsel is, als om na te gaan in hoeverre de leerlingen voldoende kennis van het onderwerp hebben, dus diagnostisch.

Je kunt er echter ook voor kiezen om bij een of meer van deze bronnen de leerlingen vragen te geven (zie bijlage 2).

Voor welke didactische werkvorm je ook kiest, het is altijd belangrijk om vervolgens na te gaan of de leerlingen de leerstof ook daadwerkelijk beheersen. Met andere woorden of zij de leerdoelen hebben behaald en op een eindtoets een voldoende kunnen halen.

Het klassikaal bespreken van de gemaakte opdrachten is daarvoor een methode, maar deze garandeert niet dat je als docent goed inzicht krijgt in de prestaties van elke leerling afzonderlijk.

Bovendien kun je je afvragen of de leerlingen in staat zijn goed in te schatten of zij de opdrachten naar behoren hebben gemaakt. Laat staan dat zij weten waarom dat eventueel niet het geval is.

Diagnostische toets

Meer informatie biedt een diagnostische toets, waarin vragen gesteld worden over alle leerdoelen en die door de docent of de leerling zelf wordt nagekeken. Belangrijk is dan wel dat de leerlingen een vervolgoopdracht krijgen hun fouten te verbeteren. Zonder dat laatste is het formatieve effect van de toets waarschijnlijk heel gering. Uit zichzelf zal een leerling met een acht waarschijnlijk weinig aandacht besteden aan de fout beantwoorde vragen en de leerling met een vier zal mogelijk slechts denken, oh, voor de eindtoets toch maar beter leren.

Je kunt vervolgens als docent individuele leerlingen of een groepje van leerlingen feedback⁴ geven, waarin je je vooral richt op het proces. Waarom hebben zij bepaalde vragen fout beantwoord?

Maar er zijn andere mogelijkheden die meer inspelen op een actieve houding van de leerlingen. Werkvormen waarmee de leerlingen meer gemotiveerd gaan werken aan aspecten waarin ze nog te kort schieten.

Een zo'n mogelijkheid is om de leerlingen het feodaliteitsspel te laten spelen. Dit spel is bedacht door een Belgische collega, Sanne Dierckx.⁵

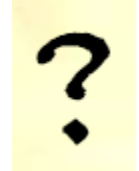
Feodaliteitsspel

Dit feodaliteitsspel is een spel gebaseerd op het bekende spel Ganzenbord. De leerlingen leggen van start tot finish een parcours af. Zij gaan telkens het aantal gegooide ogen vooruitven bij vakjes met een vraagteken beantwoorden zij een vraag die door een medeleerling wordt voorgelezen. Er kunnen verschillende rondes worden gespeeld zodat zoveel mogelijk vragen aan bod komen.

Per spelronde kunnen er maximaal 15 vragen worden gesteld. In totaal zijn er 24 vragenkaartjes beschikbaar. Als je de kaartjes plastificeert, kun je ze in meerdere klassen en verschillende jaren na elkaar gebruiken (zie de bijlagen voor het spelbord en de vragen).

Spelregels:

De leerlingen spelen het spel in kleine groepjes en houden zelf hun score bij. Het spel kan gespeeld worden met enkel de vragen over het feodale stelsel (leenstelsel), maar ook met aanvullende vragen over de standensamenleving.

	Een andere speler leest een vragenkaartje voor; beantwoord de vraag. Juist → aantal ogen dat je met dobbelsteen hebt gegooid = punten erbij Fout → niets
---	--

⁴ Zie voor meer informatie over effectieve feedback bijvoorbeeld

<https://www.slo.nl/publicaties/@16807/formatief-evalueren-voortgezet-onderwijs/>

⁵ <https://www.klascement.net/downloadbaar-lesmateriaal/80528/standenmaatschappij-en-feodaliteit-spel/?previous>

	Je mag nog eens gooien. Ook nu: aantal ogen dat je met dobbelsteen gooit = punten erbij (maar je hoeft er geen vraag voor beantwoorden).
	Een Viking plundert jouw punten: je verliest er 10 (onder 0 kan niet.)
	Zodra iemand de finish haalt, telt iedereen zijn/haar punten. Wie de meeste punten heeft, wint.

Downloads

- [Spelbord](#)
- [Vragenkaartjes](#)

De kracht van dit spel is natuurlijk dat het kant en klaar is. Je kunt het zo kopiëren en in de klas spelen. Maar er zitten ook een aantal nadelen aan.

Om te beginnen is het spel gemaakt bij een Belgische methode, STORIA live 3 ASO, wat maakt dat waarschijnlijk niet alle vragen beantwoord kunnen worden door Nederlandse leerlingen.

Een ander nadeel is dat het verloop van het spel bepaalt hoeveel en welke vragen elke leerling moet beantwoorden, waardoor het slechts beperkt geschikt is om als diagnose-instrument te gebruiken. Een nadeel dat weliswaar enigszins wordt beperkt doordat de vragen hardop worden voorgelezen, maar toch. Bovendien zullen niet alle vragen aan bod komen.

Alternatief

Een alternatief is om de leerlingen meer bij het spel te betrekken, door hen zelf, bijvoorbeeld in groepjes, vragenkaartjes, met antwoorden, bij de eigen methode te laten maken, waarbij de docent bepaald hoeveel vragen. Het is dan wel belangrijk om de leerlingen erop te wijzen dat de vragen moeten bijdragen aan het behalen van de leerdoelen. Om als docent snel te kunnen zien in hoeverre de vragen alle leerdoelen afdekken en om de leerlingen te stimuleren om vragen te bedenken bij al deze leerdoelen, kun je een eenvoudig invulschema gebruiken:

Voorbeeld

Leerdoelen	Vraagnummer			
<i>Je kunt:</i>				
het feodale stelsel uitleggen/meerkeuzevragen beantwoorden over wat het feodale stelsel inhoudt;				
uitleggen hoe het feodale stelsel is ontstaan/meerkeuzevragen beantwoorden over het ontstaan van het feodale stelsel/in bronnen onderkennen waarom het feodale stelsel is ontstaan;				

uitleggen waardoor het feodale stelsel op den duur de centrale macht (van Koningen) verzwakte/ meerkeuzevragen beantwoorden over het verloop van het feodalestelsel/ meerkeuzevragen beantwoorden over nadelen van het feodale stelsel;				
In bronnen aspecten van het feodale stelsel herkennen.				

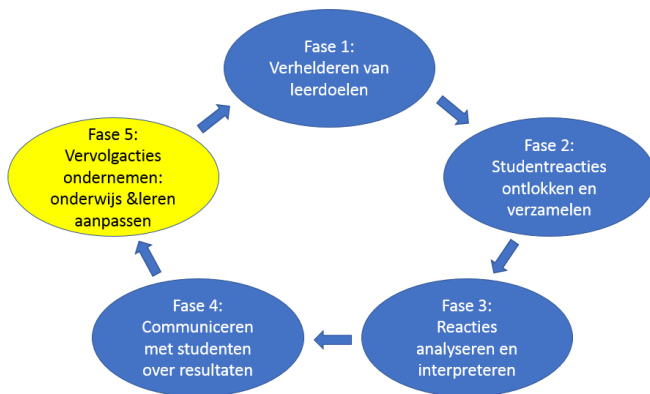
Vervolgens neem je de vragen in om die te verdelen over groepjes van leerlingen met de opdracht als groepte te bepalen wat de beste vijf/zes/zeven vragen zijn. Deze worden vervolgens gebruikt om het spel te spelen.

Als het spel voldoende vragen bevat kun je de spelregels enigszins aanpassen. De leerling die de vraag stelt antwoordt alleen of de vraag goed of fout is beantwoord. Een leerling die een vraag niet kan beantwoorden noteert de vraag voor zichzelf en gaat na het spelen van het spel alsnog op zoek naar het antwoord.

Noot

Je kunt de leerstof van het spel uitbreiden met bijvoorbeeld vragen over de standensamenleving of over andere aspecten van het thema middeleeuwen.

Feedforward (hoe komt de leerling naar de gewenste situatie?)

Fase 5

In een nabespreking van de lessenserie kun je klassikaal met de leerlingen bespreken welke vragen uit het spel de meeste problemen opleverden en waarom. Je kunt dan als docent nog eens de vinger op de zere plek leggen.

Bijlage 1: Het feodale stelsel

Opdracht

1. Je werkt in een groepje van drie leerlingen.
2. Elk groepje verdeelt onderstaande bronnen, leerling 1 de bronnen 1-3, leerling 2 de bronnen 4-6 en leerling 3 de bronnen 7-9.
3. Vraag je bij elke bron af:
4. wat de bron zegt over het feodale stelsel is;
5. Om welke rechten en plichten van leenheer en leenman het gaat;
6. Of de bron iets zegt over voor- en nadelen van het feodale stelsel.
7. Vergelijk de antwoorden met elkaar en vul, voor zover mogelijk, samen onderstaand schema in.
8. De opdracht wordt klassikaal nabesproken.

Feodale stelsel			
Geef een korte omschrijving van het feodale stelsel			
Welke rechten en plichten heeft de leenheer?		Welke rechten en plichten heeft de leenheer?	
rechten	plichten	rechten	plichten
Welke voor- en nadelen van het feodale stelsel heb je in de bronnen gevonden?			
voordelen		Nadelen	

Bronnen

Bron 1

In 1348 sluiten de Prince of Wales (de Engelse troonopvolger) en Sir Henry Eam een overeenkomst: Toekenning voor de duur van het leven aan Sir Henry Eam van een jaarlijkse rente ter waarde van 100 mark. De rente wordt in gelijke delen met Pasen en het St.-Michielsfeest (29 september) uitbetaald. (...) De genoemde Sir Henry (...) bood zich vrijwillig aan en beloofde zich zijn leven lang in dienst te stellen van de prins, en hem te vergezellen waarheen de prins maar wil (...), zowel in tijden van vrede als in tijden van oorlog. Hij zal voor hem tegen iedereen vechten (...), wanneer de prins strijdt voor de verdediging van zijn eigen gebieden. De prins van zijn kant wil Sir Henry graag een dusdanige beloning geven dat hij vast aan zijn hof wordt verbonden.

Bron 2

Fragment uit de kroniek van een zekere Lambert van Waterloo, 1151. Gerard Maufilatre was een vazal van graaf Boudewijn.

"Toen trad de jongeman Aegidius, zoon van Gerard Maufilatre, in het huwelijk met een vrouw, genaamd Bertha, halfzuster van graaf Boudewijn van Henegouwen en nam haar zonder zijn toestemming. De graaf, hierover uitermate boos, nam onmiddellijk de wapens tegen hem op aan het begin van de maand oktober. Dus vanaf de tijd dat hij met haar getrouwd was tot Pinksterzondag, met of zonder toestemming, hield hij haar met geweld en wapens vast in zijn huis. Maar toen Aegidius een ernstige koorts had opgelopen die hem elke dag hevig kwelde, liet hij, gedwongen door de raad van zijn vrienden, die hem eervol in alle aangelegenheden in zijn oorlog hadden geholpen, haar gaan en zwoer hij haar af, en de vrede met de graaf was dus hersteld en het land, dat lang door oorlogen was geteisterd, was in vrede.

Bron 3

In 743 neemt de Frankische heerser Pepijn de Korte (743-768) de volgende maatregel:

Vanwege de oorlogsdreiging en de aanvallen van verschillende volken op onze grenzen hebben we besloten, met de hulp van God en op advies van onze geestelijkheid (...), een deel van het kerkelijk bezit te gebruiken voor de ondersteuning van ons leger.

De landerijen van de kerk worden tot leengoederen gemaakt. (...) Als de leenman overlijdt, zal het leengoed aan de kerk worden teruggegeven. Als de oorlogsdreiging echter blijft, zal de leenovereenkomst worden vernieuwd. De overeenkomst mag echter niet ten koste gaan van de kerken en de kloosters. Als dat wel het geval is, moeten zij hun bezittingen terugkrijgen.

De landgoederen omvatten niet alleen het land en het landhuis maar tevens alle huizen, molens, stallen, bossen, weilanden, bewoners en horigen.

Bron 4

Tussen 817 en 830 schrijft Einhard, geschiedschrijver aan het hof van keizer Karel de Grote, een boek over het leven van Karel de Grote. Daarin vertelt hij:

Er was een zeker bisdom dat precies op de reisroute van Karel lag, zodat hij het nauwelijks kon vermijden; en de bisschop van die plaats, altijd bezorgd om de mensen (uit het gevolg van Karel)

tevreden te stellen, stelde al wat hij had, ter beschikking van Karel. Maar eens, toen de keizer volkomen onverwachts kwam, moest de bisschop in grote onrust heen en weer vliegen als een zwaluw, en liet hij niet alleen de paleisvertrekken en gebouwen, maar ook de binnenplaatsen en pleinen aanvegen en schoonmaken; daarna kwam hij hem vermoeid en geïrriteerd tegemoet. De zeer vrome Karel merkte dit, en na zelfs de kleinste onderdelen geïnspecteerd te hebben, zei hij tot de bisschop: "Mijn vriendelijke gastheer, u laat alles altijd prachtig schoonmaken voor mijn aankomst." Toen, als onder goddelijke inspiratie, boog de bisschop het hoofd, nam de nooit overwonnen rechterhand van de keizer in de zijne, kuste deze terwijl hij zijn geprikkeldheid trachtte te verbergen, en zei: "Het is niet meer dan billijk, mijn heer, dat alles, waar u ook komt, volkomen gereinigd is." Daarop zei Karel, die de wijste van alle koningen was, met volle begrip voor de toestand: "Waar ik leeghaal, kan ik ook vullen." En hij voegde eraan toe: "U mag dat landgoed hebben dat dicht bij uw bisdom ligt, en al uw opvolgers mogen het houden tot het einde der tijden."

Bron 5

Gedurende zijn regeerperiode heeft de Frankische koning Karel de Grote (747-814) strijd geleverd met de Saksen. De Saksen leefden in het huidige Duitsland en hielden vast aan oude Germaanse tradities. Begin negende eeuw wil koning Karel de strijd beslissen en roept hij zijn leenmannen op tot de strijd. Deze brief richt hij aan abt Fulrad van het klooster St. Denis (bij Parijs):

Wij maken u bekend dat onze algemene vergadering dit jaar doorgaat in het oosten van Saksen, bij de rivier Bode, bij de plaats Stassfurt (aan de oostgrens van het rijk). Wij bevelen u naar bovengenoemde plaats te gaan met al uw manschappen, behoorlijk gewapend en toegerust, zeven dagen voor het feest van Johannes de Doper. U zult naar die plaats komen, gereed om ten strijde te trekken, waarheen wij het ook bevelen. Dat wil zeggen, met de nodige wapens en uitrusting, maar ook met voedsel- en kledingvoorraden voor de oorlog. Iedere ruiter moet beschikken over een schild, een lans, een zwaard, een dolk, een boog en een gevulde pijlenkoker. Op uw wagens neemt u verschillende gereedschappen mee, zoals bijlen, schaven, grote boren, oorlogsbijlen, houwelen, ijzeren schoppen en andere benodigdheden voor de strijd. U moet voorzien zijn van voedsel voor drie maanden en wapens voor zes maanden. En wij dragen u op dat u vreedzaam zult optrekken naar bovengenoemde plaats. Door welke streek van het koninkrijk u ook trekt, u zult niets anders nemen dan gras voor het vee, hout en water. En zorg ervoor dat uw vazallen optrekken samen met hun karren en mannen tot zij bij bovengenoemde plaats zijn, zodat de afwezigheid van een heer geen gelegenheid is om zich te misdragen. Zorg dat u niet nalatig bent als u in de toekomst nog begunstigd wil worden.

Bron 6

De Franse bisschop Hincmar van Laon (?-879) legt als leenman een eed af aan koning Karel de Kale (823-877):

Ik Hincmar, bisschop van Laon, zal vanaf nu trouw zijn aan mijn heer Karel. Als een vazal ben ik gebonden aan mijn heer en een bisschop voor mijn koning. Als vazal zal ik gehoorzamen zoals een vazal dit hoort te doen. Als een bisschop van Christus zal ik de wil van God gehoorzamen en zorgen voor het geestelijk heil van de koning, zo veel als in mijn vermogen ligt.

Bron 7

Verslag van de hulde en trouw die in 1127 aan Willem I, graaf van Vlaanderen gebracht werd, nadat zijn voorganger Karel I de Goede gestorven was.

"Gedurende de hele rest van de dag brachten degenen, die vroeger door de meest godvruchtige graaf Karel met een leen waren begiftigd, hulde aan de graaf, waarmee zij nu opnieuw de lenen en ambten en al wat zij daarvoor rechtmatig en wettig hadden verworven aannamen. Op donderdag 7 april werd opnieuw hulde aan de graaf gebracht op de volgende manier. Eerst brachten zij zo hulde. De graaf vroeg of hij volledig zijn man wilde worden, en de ander antwoordde: 'dat wil ik'; en met ineengeslagen handen met daaromheen de handen van de graaf, werden zij door een kus met elkaar verbonden. Vervolgens betuigde degene die hulde gebracht had zijn trouw aan de vertegenwoordiger van de graaf met deze woorden: 'Ik beloof op mijn woord dat ik in de toekomst trouw zal zijn aan graaf Willem en dat ik mijn leenhulde aan hem volledig (...) in acht zal nemen in goed vertrouwen en zonder bedrog' en ten derde legde hij met het oog hierop een eed af op de relieken van de heiligen. Daarna gaf de graaf, met een kleine staf die hij in zijn hand hield, de bevestiging aan allen die door deze overeenkomst hun borg en hulde en daarbij horende eed hadden gegeven."

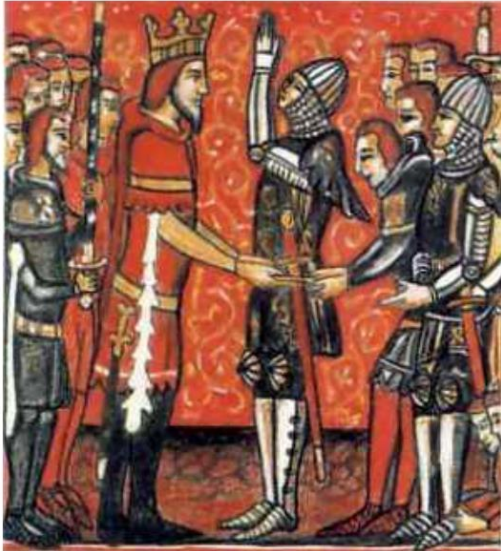
Bron 8

Ramon, graaf van Barcelona, geeft een leen aan zijn vazal Bonefacio de la Volta, 1154.

"In de naam van de Heilige Drieëenheid geef ik, Ramon, bij de gratie Gods graaf van Barcelona, prins van het koninkrijk Aragon en markies van Tortosa, aan u, mijn vazal Bonefacio de la Volta, het kasteel van Flix in leen, tezamen met zijn heerlijke rechten en met zijn onderpanden en met de stad en zijn omgeving en met al zijn toebehoren, op zo'n manier dat u en uw afstammelingen het voornoemde kasteel door mij en door mijn opvolgers in leen mogen hebben in ruil voor trouw en dienstbaarheid voor altijd jegens mij en jegens heel mijn nageslacht. En u zult mij het gezag over het voornoemde kasteel teruggeven, hetzij in toorn hetzij in vrede, terecht of ten onrechte, zo vaak als ik dat van u vraag, persoonlijk of door mijn gezant of gezanten. U dient het voornoemde kasteel zorgvuldig te bewaken en zonder bedrog in stand te houden, en u zult mij daarvoor dienen binnen de grenzen van mijn land, dat wil zeggen van Barcelona, Tortosa en Spanje. Ook behoud ik voor mijzelf éénderde van alle inkomsten daarvan; tweederde schenk ik u (...) Voor deze hierboven beschreven schenking beloof ik, de voornoemde Bonefacio, u, mijn heer, de voornoemde Ramon, dat ik u zonder bedrog zal toebehoren, dat ik trouw zal zijn zoals een vazal behoort te zijn jegens zijn heer, in wiens handen hij zich met zijn eigen handen aanbeveelt, en dat ik trouw in uw belang al het bovenstaande zonder misleiding zal opvolgen."

Bron 9

In de 11^e en 12^e eeuw ontstonden in Frankrijk de 'chansons de geste', ridderverhalen die heel vaak Karel de Grote als centrale figuur hadden. Op onderstaande afbeelding uit een manuscript van het 'chanson de Roland' krijgt ridder Roeland het zwaard Durandal uit de handen van Karel de Grote.

Bijlage 2: Examenvragen

Opdracht 1

Bron

In 1348 sluiten de Prince of Wales (de Engelse troonopvolger) en Sir Henry Eam een overeenkomst: Toekenning voor de duur van het leven aan Sir Henry Eam van een jaarlijkse rente ter waarde van 100 mark. De rente wordt in gelijke delen met Pasen en het St.-Michielsfeest (29 september) uitbetaald. (...) De genoemde Sir Henry (...) bood zich vrijwillig aan en beloofde zich zijn leven lang in dienst te stellen van de prins, en hem te vergezellen waarheen de prins maar wil (...), zowel in tijden van vrede als in tijden van oorlog. Hij zal voor hem tegen iedereen vechten (...), wanneer de prins strijdt voor de verdediging van zijn eigen gebieden. De prins van zijn kant wil Sir Henry graag een dusdanige beloning geven dat hij vast aan zijn hof wordt verbonden.

De examenvraag die bij deze bron werd gesteld luidde:

- Waaruit blijkt dat deze bron betrekking heeft op het feodale stelsel?

Antwoordmodel

- De prins van Wales laat zijn dienaren een belofte van persoonlijke dienst/trouw afleggen.

Je kunt de vraag voor brugklasleerlingen ook anders formuleren:

- Het feodale stelsel is gebaseerd op 'Voor wat, hoort wat'. Hoe blijkt dat uit de bron?
- Het feodale stelsel was voordelig voor zowel de leenheer als de leenman/vazal. Toon dat aan met behulp van de bron.

Opdracht 2

Bron

Fragment uit de kroniek van een zekere Lambert van Waterloo, 1151. Gerard Maufilatre was een vazal van graaf Boudewijn.

"Toen trad de jongeman Aegidius, zoon van Gerard Maufilatre, in het huwelijk met een vrouw, genaamd Bertha, halfzuster van graaf Boudewijn van Henegouwen en nam haar zonder zijn toestemming. De graaf, hierover uitermate boos, nam onmiddellijk de wapens tegen hem op aan het begin van de maand oktober. Dus vanaf de tijd dat hij met haar getrouwd was tot Pinksterzondag, met of zonder toestemming, hield hij haar met geweld en wapens vast in zijn huis. Maar toen Aegidius een ernstige koorts had opgelopen die hem elke dag hevig kwelde, liet hij, gedwongen door de raad van zijn vrienden, die hem eervol in alle aangelegenheden in zijn oorlog hadden geholpen, haar gaan en zwoer hij haar af, en de vrede met de graaf was dus hersteld en het land, dat lang door oorlogen was geteisterd, was in vrede.

De examenvraag die bij deze bron werd gesteld luidde:

- Uit de bron blijkt dat de vazalliteit vaak meer ideaal dan werkelijkheid was. Toon dat met twee voorbeelden uit de bron aan.

Je kunt de vraag voor brugklasleerlingen ook anders formuleren:

- Niet iedereen hield zich aan de regels van het feodale stelsel. Wat deed de leenman in dit verhaal wat hij niet had mogen doen?
- Hoe kwam er een eind aan het conflict?
- Waarom denk je dat de graaf de leenman niet verder bestrafte?

Opdracht 3 (Havo 2006, 2, 7)

Bron

In 743 neemt de Frankische heerser Pepijn de Korte (743-768) de volgende maatregel:

Vanwege de oorlogsdreiging en de aanvallen van verschillende volken op onze grenzen hebben we besloten, met de hulp van God en op advies van onze geestelijkheid (...), een deel van het kerkelijk bezit te gebruiken voor de ondersteuning van ons leger.

De landerijen van de kerk worden tot leengoederen gemaakt. (...) Als de leenman overlijdt, zal het leengoed aan de kerk worden teruggegeven. Als de oorlogsdreiging echter blijft, zal de leenovereenkomst worden vernieuwd. De overeenkomst mag echter niet ten koste gaan van de kerken en de kloosters. Als dat wel het geval is, moeten zij hun bezittingen terugkrijgen.

De landgoederen omvatten niet alleen het land en het landhuis maar tevens alle huizen, molens, stallen, bossen, weilanden, bewoners en horigen.

Gebruik de bron

De examenvraag die bij deze bron werd gesteld luidde:

In de tijd van Pepijn ontstaat het feodale stelsel. Uit deze tekst blijkt:

- een oorzaak van het ontstaan van het feodale stelsel en
- de afhankelijkheid in de vroege middeleeuwen van het centrale vorstelijke gezag van de kerk.

2p Leg dit voor beide conclusies uit.

Antwoordmodel

Voorbeeld van een juist antwoord is: Uit de bron blijkt:

- dat oorlogsdreiging een oorzaak is van het ontstaan van het feodale stelsel, want (dreigende) aanvallen op zijn rijk brengen Pepijn ertoe om bezit van de kerk in leen te geven aan vazallen om zijn leger te versterken 1
- dat in de vroege middeleeuwen het centrale vorstelijke gezag en de kerk elkaar nodig hebben, want Pepijn kan zonder de goederen van de kerk het rijk niet goed verdedigen en de kerk staat toe dat hij die goederen daarvoor gebruikt 1

Je kunt de vraag voor brugklasleerlingen ook anders formuleren:

Welke oorzaak voor het ontstaan van het feodale stelsel staat er in de bron?

Opdracht 4 (Havo 2006, 2, 8)

Gebruik de bron uit opdracht 3

De examenvraag die bij deze bron werd gesteld luidde:

Het feodale stelsel is een reactie op de economische veranderingen in de vroege middeleeuwen.

3p Leg dit uit. Doe dat door:

- eerst (zonder bron) een economische verandering in de vroege middeleeuwen te noemen en
- daarna (met bron) uit te leggen dat het feodale stelsel een antwoord is op deze verandering.

Antwoordmodel

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- In de vroege middeleeuwen werd de agrarisch-urbane cultuur in West-Europa vervangen door een zelfvoorzienende agrarische cultuur 1
- Daardoor was er te weinig geld in omloop om soldaten te betalen, waardoor Pepijn het land moet uitlenen om aan voldoende soldaten te komen 2

Je kunt de vraag voor brugklasleerlingen ook anders formuleren:

- Welke economische verandering trad er op tijdens de vroege middeleeuwen?
- Waarom hielp de maatregel zoals die in de bron wordt beschreven om dit probleem op te lossen?

Opdracht 5 (Havo 2007, 7; p-waarde = 29)

Bron

Tussen 817 en 830 schrijft Einhard, geschiedschrijver aan het hof van keizer Karel de Grote, een boek over het leven van Karel de Grote. Daarin vertelt hij:

Er was een zeker bisdom dat precies op de reisroute van Karel lag, zodat hij het nauwelijks kon vermijden; en de bisschop van die plaats, altijd bezorgd om de mensen (uit het gevolg van Karel) tevreden te stellen, stelde al wat hij had, ter beschikking van Karel. Maar eens, toen de keizer volkomen onverwachts kwam, moest de bisschop in grote onrust heen en weer vliegen als een zwaluw, en liet hij niet alleen de paleisvertrekken en gebouwen, maar ook de binnenplaatsen en pleinen aanvegen en schoonmaken; daarna kwam hij hem vermoeid en geïrriteerd tegemoet. De zeer vrome Karel merkte dit, en na zelfs de kleinste onderdelen geïnspecteerd te hebben, zei hij tot de bisschop: "Mijn vriendelijke gastheer, u laat alles altijd prachtig schoonmaken voor mijn aankomst." Toen, als onder goddelijke inspiratie, boog de bisschop het hoofd, nam de nooit overwonnen rechterhand van de keizer in de zijne, kuste deze terwijl hij zijn geprikkeldheid trachtte te verbergen, en zei: "Het is niet meer dan billijk, mijn heer, dat alles, waar u ook komt, volkomen gereinigd is." Daarop zei Karel, die de wijste van alle koningen was, met volle begrip voor de

toestand: “Waar ik leeghaal, kan ik ook vullen.” En hij voegde eraan toe: “U mag dat landgoed hebben dat dicht bij uw bisdom ligt, en al uw opvolgers mogen het houden tot het einde der tijden.”

Gebruik de bron

In deze tekst wordt de bestuursvorm beschreven van het rijk van Karel de Grote.

3p Noem die bestuursvorm en leg uit dat deze vorm van bestuur noodzakelijk was in de vroege middeleeuwen.

Antwoordmodel

maximumscore 3

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Het feodalisme / feodale systeem 1
- Karel reist met zijn hofhouding rond / beloont zijn bestuurders met landgoederen, omdat er nog geen ontwikkelde geldeconomie was waardoor hij geen belasting in geld kon heffen, maar in natura / geen salarissen kon betalen 2

Je kunt de vraag voor brugklasleerlingen ook anders formuleren:

- Welke bestuursvorm wordt in deze bron beschreven?
- Waarom was deze bestuursvorm in de vroege middeleeuwen noodzakelijk?

Opdracht 6 (Havo, 2011,2,8)

Bron

Gedurende zijn regeerperiode heeft de Frankische koning Karel de Grote (747-814) strijd geleverd met de Saksen. De Saksen leefden in het huidige Duitsland en hielden vast aan oude Germaanse tradities. Begin negende eeuw wil koning Karel de strijd beslissen en roept hij zijn leenmannen op tot de strijd. Deze brief richt hij aan abt Fulrad van het klooster St. Denis (bij Parijs):

Wij maken u bekend dat onze algemene vergadering dit jaar doorgaat in het oosten van Saksen, bij de rivier Bode, bij de plaats Stassfurt (aan de oostgrens van het rijk). Wij bevelen u naar bovengenoemde plaats te gaan met al uw manschappen, behoorlijk gewapend en toegerust, zeven dagen voor het feest van Johannes de Doper. U zult naar die plaats komen, gereed om ten strijde te trekken, waarheen wij het ook bevelen. Dat wil zeggen, met de nodige wapens en uitrusting, maar ook met voedsel- en kledingvoorraden voor de oorlog. Iedere ruiter moet beschikken over een schild, een lans, een zwaard, een dolk, een boog en een gevulde pijlenkoker. Op uw wagens neemt u verschillende gereedschappen mee, zoals bijlen, schaven, grote boren, oorlogsbijlen, houwelen, ijzeren schoppen en andere benodigdheden voor de strijd. U moet voorzien zijn van voedsel voor drie maanden en wapens voor zes maanden. En wij dragen u op dat u vreedzaam zult optrekken naar bovengenoemde plaats. Door welke streek van het koninkrijk u ook trekt, u zult niets anders nemen dan gras voor het vee, hout en water. En zorg ervoor dat uw vazallen optrekken samen met hun karren en mannen tot zij bij bovengenoemde plaats zijn, zodat de afwezigheid van een heer geen

gelegenheid is om zich te misdragen. Zorg dat u niet nalatig bent als u in de toekomst nog begunstigd wil worden.

Gebruik de bron

Uit deze bron blijkt dat het feodale stelsel:

- 1 is gebaseerd op een wederzijdse afspraak en
- 2 niet gebaseerd is op gelijkwaardigheid.

4p Leg dit voor beide uit, telkens met de bron.

Antwoordmodel

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Het feodale stelsel is gebaseerd op een wederzijdse afspraak, omdat de leenman (de abt van het klooster St. Denis) wordt opgeroepen met zijn mannen en wapens naar de oostgrens te trekken en zich voor te bereiden op de oorlog, waar tegenover staat dat de leenman voor zijn bijdrage begunstigd wordt door de koning / de koning zijn gunsten in kan trekken als de leenman zijn taak niet uitvoert 2
- Het feodale stelsel is niet gebaseerd op gelijkwaardigheid, omdat er in de bron sprake is van dwang/dreigement/opdracht van de koning ten aanzien van de leenman; indien de abt nalatig is bij de uitvoering van de opdracht kan de koning zijn gunsten intrekken 2

Je kunt de vraag voor brugklasleerlingen ook anders formuleren:

- Leg, met behulp van informatie uit de bron, uit dat het feodale stelsel gebaseerd is op afspraken tussen twee partijen.
- Is er volgens jou in de bron sprake van gelijkwaardigheid tussen de twee partijen? Lichten je antwoord toe met gegevens uit de bron.

Opdracht 7 (Havo 2013, 5; p-waarde = 62)

Bron

De Franse bisschop Hincmar van Laon (?-879) legt als leenman een eed af aan koning Karel de Kale (823-877):

Ik Hincmar, bisschop van Laon, zal vanaf nu trouw zijn aan mijn heer Karel. Als een vazal ben ik gebonden aan mijn heer en een bisschop voor mijn koning. Als vazal zal ik gehoorzamen zoals een vazal dit hoort te doen. Als een bisschop van Christus zal ik de wil van God gehoorzamen en zorgen voor het geestelijk heil van de koning, zo veel als in mijn vermogen ligt.

Gebruik de bron

2p Geef aan welk voordeel elk van beide partijen van een dergelijke eed heeft.

Antwoordmodel

maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is: Een dergelijke eed is voor beide partijen voordelig omdat:

- de bisschop zijn positie kan verstevigen met steun van de koning / zijn economische macht kan vergroten omdat hij een stuk grondgebied in leen heeft¹
- de koning liever een bisschop/de kerk als vazal heeft omdat hij hierdoor zijn politieke macht eenvoudiger kan behouden dan bij een vazal met erfgenamen / hij dan kerkelijke steun krijgt bij de uitvoering van zijn macht / zijn gebied kan vergroten ¹

Opdracht 8

Bron

Verslag van de hulde en trouw die in 1127 aan Willem I, graaf van Vlaanderen gebracht werd, nadat zijn voorganger Karel I de Goede gestorven was.

"Gedurende de hele rest van de dag brachten degenen, die vroeger door de meest godvruchtige graaf Karel met een leen waren begiftigd, hulde aan de graaf, waarmee zij nu opnieuw de lenen en ambten en al wat zij daarvoor rechtmatig en wettig hadden verworven aannamen. Op donderdag 7 april werd opnieuw hulde aan de graaf gebracht op de volgende manier. Eerst brachten zij zo hulde. De graaf vroeg of hij volledig zijn man wilde worden, en de ander antwoordde: 'dat wil ik'; en met ineengeslagen handen met daaromheen de handen van de graaf, werden zij door een kus met elkaar verbonden. Vervolgens betuigde degene die hulde gebracht had zijn trouw aan de vertegenwoordiger van de graaf met deze woorden: 'Ik beloof op mijn woord dat ik in de toekomst trouw zal zijn aan graaf Willem en dat ik mijn leenhulde aan hem volledig (...) in acht zal nemen in goed vertrouwen en zonder bedrog' en ten derde legde hij met het oog hierop een eed af op de relieken van de heiligen. Daarna gaf de graaf, met een kleine staf die hij in zijn hand hield, de bevestiging aan allen die door deze overeenkomst hun borg en hulde en daarbij horende eed hadden gegeven."

- Waaraan kun je zien dat deze bron betrekking heeft op het feodale stelsel?
- Geef telkens een voorbeeld van de rechten en plichten van de leenheer en de leenman.

Leenheer		Leenman	
recht	plicht	recht	plicht

Opdracht 9

Bron

Ramon, graaf van Barcelona, geeft een leen aan zijn vazal Bonefacio de la Volta, 1154.

"In de naam van de Heilige Drieëenheid geef ik, Ramon, bij de gratie Gods graaf van Barcelona, prins van het koninkrijk Aragon en markies van Tortosa, aan u, mijn vazal Bonefacio de la Volta, het kasteel van Flix in leen, tezamen met zijn heerlijke rechten en met zijn onderpanden en met de stad en zijn omgeving en met al zijn toebehoren, op zo'n manier dat u en uw afstammelingen het voornoemde kasteel door mij en door mijn opvolgers in leen mogen hebben in ruil voor trouw en dienstbaarheid voor altijd jegens mij en jegens heel mijn nageslacht. En u zult mij het gezag over het voornoemde kasteel teruggeven, hetzij in toorn hetzij in vrede, terecht of ten onrechte, zo vaak als ik dat van u vraag, persoonlijk of door mijn gezant of gezanten. U dient het voornoemde kasteel zorgvuldig te bewaken en zonder bedrog in stand te houden, en u zult mij daarvoor dienen binnen de grenzen van mijn land, dat wil zeggen van Barcelona, Tortosa en Spanje. Ook behoud ik voor mijzelf éénderde van alle inkomsten daarvan; tweederde schenk ik u (...) Voor deze hierboven beschreven schenking beloof ik, de voornoemde Bonefacio, u, mijn heer, de voornoemde Ramon, dat ik u zonder bedrog zal toebehoren, dat ik trouw zal zijn zoals een vazal behoort te zijn jegens zijn heer, in wiens handen hij zich met zijn eigen handen aanbeveelt, en dat ik trouw in uw belang al het bovenstaande zonder misleiding zal opvolgen."

- In de bron wordt de kern van de verhouding tussen een leenheer en een leenman duidelijk. Leg dat uit door aan te geven welke wederzijdse verplichtingen Ramon en Bonefacio waren aangegaan.

Verplichting Leenheer	Verplichting leenman

- In de bron beleent Ramon niet alleen Bonefacio met het kasteel van Flix, maar ook diens opvolgers. Dit was eigenlijk niet de oorspronkelijke gedachte achter het leenstelsel. Leg dat uit.

Opdracht 10

Bron

In de 11^e en 12^e eeuw ontstonden in Frankrijk de 'chansons de geste', ridderverhalen die heel vaak Karel de Grote als centrale figuur hadden. Op onderstaande afbeelding uit een manuscript van het 'chanson de Roland' krijgt ridder Roeland het zwaard Durandal uit de handen van Karel de Grote.

- Met welk begrip kun je de verhouding van Roeland tot Karel de Grote, zoals weergegeven in de bron, aanduiden? Leg je antwoord uit door te beschrijven wat je op de afbeelding ziet.
- Roeland kreeg van Karel de Grote een zwaard overhandigd, maar meestal ging het om een stuk grond (vaak gesymboliseerd in een kluit aarde). Leg uit dat Karel, maar ook latere vorsten hiermee de problemen van het bestuur van hun rijk wilden oplossen.